

Orxan MƏMMƏDOV

Azərbaycan Respublikası DİN-in Polis Akademiyasının
 “Daxili işlər orqanlarında əməliyyat-axtarış fəaliyyəti”
 kafedrasının müəllimi, polis mayoru

MÜASİR DÖVRDƏ CİNAYƏTKARLIĞA QARŞI MÜBARİZƏDƏ İNFORMASIYA TEXNOLOGİYALARININ ROLU

Açar sözlər: informasiya, informasiya texnologiyası, texniki vasitə, kommunikasiya, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti, nəzarət, kəşfiyyat, kartoteka, kolleksiya, avtomatlaşdırılmış məlumat bankı.

Ключевые слова: Информация, информационные технологии, технические средства, коммуникация, оперативно розыскная деятельность, контроль, исследование, картотека, коллекция, автоматизированная база данных.

Keywords: Information, information technology, technical means, communication, operational search activity, control, study, file cabinet, collection, automated database.

Azərbaycan Respublikasında kriminogen şəraitdə cinayətkarlığın peşəkarlığının yüksək dərəcədə səciyyələndiyi, cinayətlərin əksəriyyətinin müxtəlif cinayətkar qruplar tərəfindən müxtəlif növ texniki vasitələrdən istifadə olunmaqla törədildiyi halda, insanların həyatını, sağlamlığını, hüquq və azadlıqlarını, hüquqi şəxslərin qanuni mənafələrini, dövlət sirrini və milli təhlükəsizliyi cinayətkar qəsdlərdən müdafiə edən əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin rolu əhəmiyyətli dərəcədə artmaqdadır.

Mürəkkəb şəraitdə əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş aşkar və qeyri-aşkar üsul, metod vasitə və tədbirlərdən istifadə edərək [1, mad.1], gərgin iş rejimində cinayətkarlıqla mübarizə istiqamətində fasiləsiz fəaliyyət göstərirlər.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətini, cinayətlərin qarşısının alınmasına, açılmasına yönələn bir fəaliyyət kimi ifadəli və qısa formada informasiya əldə etmə uğrunda mübarizə də adlandırmaq olar. «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 6-cı maddəsində əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin vəzifələrində qeyd edilir ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin vəzifələrindən biri də, hadisələrin, faktların, əşyaların və digər informasiya mənbələrinin uçotunu aparmaqdır [1, mad.6]. Həmin vəzifənin icrası məqsədlə Qanunun 7-ci maddəsində əməliyyat-axtarış fəaliyyətini təmin etmək üçün informasiya sistemi yaratmaq və ondan istifadə etmək əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin hüququ olaraq müəyyən olunmuşdur [1, mad.7].

Məlum olduğu kimi, cinayət əməllərinin törədilməsinə hazırlıq, cəhd və onun törədilməsi fasiləsiz olaraq, yenə də ifadəli formada desək, «informasiya istehsalı» ilə müşayiət olunur və bu informasiya aşkar və gizli mənbələrdə, informasiya daşıyıcılarında əks olunur. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti və ayrı-ayrı əməliyyat-axtarış tədbirləri həmin informasiya mənbələrini aşkar etməyə, onlarda olan əməliyyat marağı kəsb edən müxtəlif məlumatların əldə edilməsinə yönəlir [3, möv.9].

İnsan fəaliyyətinin bütün sahələri kimi, kriminal fəaliyyətin də həmişə informasiya istehsalı ilə müşayiət olunduğunu bilən cinayətkarlar həmin informasiya istehsalını minimuma endirmək üçün hər cür vasitələrə əl atırlar. Təsədüfi deyildir ki, kriminal fəaliyyətin sonunda onlar bir qayda olaraq yaranmış izlərin informasiya daşıyıcılarının

məhv edilməsinə çalışırlar. Lakin, bu təcrübə baxımdan qeyri-mümkün olduğundan, əməliyyat-axtarış orqanları inadla və əzmlə həmin informasiyaları axtarıb tapırlar. Hazırlanan və törədilən cinayətlərin qarşısının alınması, törədilmiş cinayətlərin aşkar edilməsi və açılması, cinayətləri hazırlayan, törədən və ya törətmiş şəxslərin müəyyən edilməsi, şəxslərin axtarılması və naməlum meyllərin şəxsiyyətinin müəyyən edilməsi zamanı elmi cəhətdən əsaslandırılmış texniki vasitələrin və digər metodların səmərəli istifadəsi əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin işini xeyli asanlaşdırır [1, mad.1].

Qlobal informasiyalaşma şəraitində sosial inkişafın ən mühüm amili və insan fəaliyyətinin bütün sahələrinin səmərəliliyinin artırılması vasitəsi informasiyanın istehlakçıya səmərəli təqdim edilməsi yollarını yaratmaq, qorumaq, emal etmək və təmin etmək məqsədi daşıyan müasir informasiya və kommunikasiya texnologiyalarıdır.

Müasir dövrümüzdə informasiya texnologiyalarının təsir dairəsi genişlənərək dövlət strukturlarını, vətəndaş cəmiyyəti institutlarını, iqtisadi və sosial sahələri, elm və təhsil, mədəniyyəti, bütövlükdə cəmiyyəti əhatə edir. Elə buna görə də informasiya texnologiyalarının daha geniş yayıldığı cəmiyyətlər dünyanın ən qabaqcıl cəmiyyətləri sayılır. İnformasiya çox böyük əhəmiyyətə malikdir, daha çox informasiyanın olması rəqiblərinə üstünlüyün qorunmasına kömək edir. Buna görə dövlətlər və insanlar onun əldə edilməsi üçün çox böyük vaxt və vəsait sərf etməyə hazırdırlar. Həmin məlumatlar insanlar arasında müxtəlif vasitələrlə bir birinə ötürülür. Bu vasitələrdən biridə texniki rabitələrdir. Texniki rabitənin müasir cəmiyyət üçün əhəmiyyətindən çox danışmaq olar, bu ünsiyyət üçün əsas vasitələrdən biridir və cinayətkar qruplar və birliklər tərəfindən cinayətin planlaşdırılmasında və həyata keçirilməsində geniş şəkildə istifadə olunur.

Müasir dövrdə cinayətkarlığa qarşı mübarizədə informasiya texnologiyalarının rolu özü-özlüyündə müxtəlifdir. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətində onlardan cinayətlərin açılmasında və onların hazırlanmasında və həyata keçirilməsinin ilkin mərhələsində cinayətlərin qarşısının alınması zamanı uğurla istifadə oluna bilər.

Hazırda hər yerdə telefon və digər əlaqə və informasiya mübadiləsi vasitələri geniş yayılmışdır ki, onların sosial əhəmiyyəti daim artır və insanların ünsiyyət prosesində onların istifadəsi üzrə yeni-yeni texniki imkanlar meydana gəlir.

Bununla yanaşı əlaqə və informasiya mübadiləsi vasitələri istər cinayətlərin hazırlanması prosesində, istərsə də həyata keçirildiyi zaman müxtəlif cinayətkar qruplar tərəfindən kifayət qədər fəal şəkildə istifadə olunur. Bundan əlavə, unutmamaq lazımdır ki, məhz ən sadəsi telefon olan texniki vasitələrlə ötürülən informasiya ilə cinayətkarlar öz niyyətlərini planlaşdırırsa, cinayətkar birliyin üzvlərinin fəaliyyətinə rəhbərlik edə bilərlər.

Cəmiyyətin və dövlətin təhlükəsizliyini gücləndirmək üçün dövlət tərəfindən həyata keçirilən tədbirlərin ümumi sistemində əməliyyat-axtarış tədbirlərinə xüsusi yer ayrılmışdır. Telefon rabitəsinin və digər texniki vasitələrin cinayətkar məqsədlər üçün istifadəsinin qarşısını almaq üçün dövlət tərəfindən telefon danışıklarına qulaq asmaq və nəzarət etmək üçün xüsusi tədbir növü nəzərdə tutulmuşdur.

İstənilən müasir dövlətin nəzarət mexanizmlərinin, zəruri olan və qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş hallarda isə telefondan və digər texniki vasitələrdən istifadə etməklə həyata keçirilən danışıkların, rabitə vasitələri və digər texniki vasitələrlə ötürülən məlumatların ələ keçirilməsi mexanizmlərinin yaradılmasında, uğurlu və səmərəli şəkildə tətbiq olunmasında marağı vardır ki, ölkədə müxtəlif rabitə və əlaqə vasitələrinin cinayət məqsədləri ilə istifadə olunmasına yol verilməsin.

Əməliyyat-axtarış və cinayət-prosessual qanunvericiliyində əməliyyat-axtarış tədbiri qismində telefon danışıklarına qulaqasma və texniki rabitə kanallarından və digər texniki vasitələrdən informasiyanın çıxarılmasını nəzərdə tutan normanın mövcud olması əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin səmərəli şəkildə həyata keçirilməsi üzrə imkanları artırır.

Telefon və digər vasitələrdən istifadə etməklə aparılan danışıkların, texniki rabitə kanalları ilə və digər texniki vasitələrlə ötürülən məlumatların və ya digər məlumatların əldə olunması üzrə qaydalar eynidir, Azərbaycan Respublikasının

“Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında” Qanununda və “Cinayət-prosessual məəcəlləsində” nəzərdə tutulan normalarla tənzimlənir [1, mad.10], [2, mad.445].

Əməliyyat-axtarış tədbiri olaraq telefon danışıqlarına qulaq asmaq və texniki rabitə kanallarından və digər texniki vasitələrdən informasiyanı çıxarmaqla cinayətlərin qarşısının alınması istiqamətində yeni məlumatlar əldə etmək və ya istifadəsi əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən subyektə digər əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsinə hazırlıq görmək üçün yardım edə biləcək kəşfiyyat xarakterli informasiyanı əldə etmək kimi imkanlar vardır.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin təhlilindən görünür ki, kəşfiyyat xarakteri daşıyan istənilən sistemin işi hər zaman informasiyanın toplanması, işlənməsi və istifadəsi ilə bağlıdır. A.Kuzminin fikrincə, informasiya təminatı hüquqi fəaliyyətin əsasını təşkil edir [5, səh.7]. Belə ki, cinayətkarlığa qarşı mübarizənin təşkilinin ən mühüm elementlərindən biri əməliyyat şəraitini xarakterizə edən etibarlı məlumatların sistemli şəkildə toplanması, onun vaxtında və keyfiyyətli təhlilidir. Vaxtında toplanmış, kifayət qədər təhlil edilmiş məlumatlar əsasında cinayətin informasiya modeli qurulur və lazımi operativ qərarlar qəbul edilir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi zamanı hüquq-mühafizə orqanlarının işinin səmərəliliyinin artırılması müasir dövrimizdə informasiya texnologiyalarının imkanlarından istifadə etmədən real deyildir. Əvvəla, bu onunla bağlıdır ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri müasir texniki və proqram vasitələrinin köməyi olmadan öhdəsindən gəlinməsi demək olarkı mümkün olmayan nəhəng sosial və hüquqi məlumat axınları ilə işləməli olurlar.

Cinayətlərin araşdırılması zamanı həm universal, həm də xüsusi proqram təminatlarından istifadə etmək mümkündür. Universal proqramlar: mətn prosessorları, qrafik redaktorlar, şəbəkə texnologiyaları (İnternet, e-poçt proqramları və s.), verilənlər bazası idarəetmə sistemləri, elektron cədvəl redaktorları, simvolların optik tanınması sistemləri, təqdimat redaktorları, kompüter tərcüməçiləri və s. cinayətlərin qarşısının alınması və açılmasında təkcə məhsuldarlığı və səmərəliliyi

artırmaqla yanaşı, həm də onu tamamilə yeni səviyyəyə aparır [6].

Cinayətlərin araşdırılması və qarşısının alınması prosesində hüquq-mühafizə orqanları, artıq qeyd edildiyi kimi, hadisələrin qeydiyyatı sistemini təşkil edən təsirli miqdarda məlumatlardan istifadə edirlər. Eyni zamanda, avtomatlaşdırılmış məlumat bankları sadə və rahat, ən əsası isə fayl şkafları kimi istənilən ənənəvi məlumat saxlama sisteminə ən yaxşı alternativdir. Avtomatlaşdırılmış qeydiyyat sistemlərinin imkanları qeyd olunan məlumatların həcmi əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirməyə, ilkin məlumatların işlənməsinin səmərəliliyini artırmağa və təhlilini xeyli asanlaşdırmağa (məsələn, bir sıra cinayətləri, cinayət əlaqələrini müəyyən etmək, yoxlanılan şəxslərin dairəsini genişləndirmək və s.) və cinayətlərin açılması üçün lazım olan yekun məlumatların verilməsini sürətləndirməyə imkan verir.

Beləliklə, hüquq-mühafizə orqanları uzun müddətdir ki, xüsusi təhlükəli residivlər, açılmamış cinayətlər; tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərdən oğurlanmış, müsadirə edilmiş fərdi nömrələri və ya xarakterik əlamətləri olan obyekt və əşyalar; oğurlanmış və aşkar edilmiş antik əşyalar; oğurlanmış, qaçırılmış və tapılmamış avtomobillər və motorlu nəqliyyat vasitələri; oğurlanmış, itmiş, götürülmüş, tapılmış və könüllü təhvil verilmiş odlu silah və döyüş sursatı; etiketli narkotik və digər güclü dərman maddələri və s. haqqında məlumatları ehtiva edən avtomatlaşdırılmış məlumat sistemindən istifadə edirlər.

Son illərdə daxili işlər orqanlarının əməkdaşları yenilənən məlumat bazalarından məlumatlara sürətli çıxışı təmin edən portativ kompüterlərdən istifadə etməyə başlayıblar. Bu imkan axtarışda olan şəxslərin və oğurlanmış nəqliyyat vasitələrinin sürətlə müəyyən edilməsinə kömək edir. Bundan başqa, oğurlanmış avtonəqliyyat vasitələrinin axtarışı üçün hüquq-mühafizə orqanlarında yolun müəyyən hissələrinə quraşdırılmış və oğurlanmış nəqliyyat vasitələrinin kompüter məlumat bazalarına qoşulmuş videokameralar olan dövlət nömrə nişanlarının tanınması üçün xüsusi proqram-texniki sistemləri mövcuddur. Kameranın baxış sahəsinə düşən bütün dövlət nömrə nişanları dərhal verilənlər bazasında mövcud olan

larla müqayisə edilir, eyni nömrə aşkar edilərsə, kompleks həyəcan signalı verir.

Qeyd olunanlardan əlavə olar, DİO-da müxtəlif üsullarla əldə edilmiş əməliyyat-axtarış xarakterli informasiyalardan geniş istifadə olunur.

Əməliyyat-axtarış xarakterli informasiyalar kartotekalar, kolleksiyalar və məlumat bankları vasitəsi ilə əməliyyat uçotlarında sistemləşdirilir və saxlanılır.

Kartotekalarda informasiyalar qanunla müəyyən olunmuş formada, rekvizitlər üzrə (kodlaşdırma, nömrələnmə və s.) tərtib olunmuş kartlar vasitəsilə saxlanılır. Məsələn, mərkəzləşdirilmiş axtarış uçotunun obyektləri (talanmış, itirilmiş və aşkar edilmiş silahlar, döyüş sursatları; axtarışda olan nəqliyyat vasitələri; talanmış və ya müsadirə edilmiş elmi-texniki, ədəbi-bədii və mədəni-tarixi sərəvətlər sayılan əşyalar) barədə tərtib edilən məlumat-axtarış kartları (MAK). Bu kartlar barədə geniş məlumat DİN-in idarəedaxili normativ hüquqi aktlarında öz əksini tapmışdır.

Kolleksiyalarda olan informasiyalar isə eyniləşdirmənin aparılması üçün sistemləşdirilərək saxlanılır. Məsələn, hadisə yerindən götürülmüş güllə və gilizlərin, aşkar olunaraq cinayətkarlardan götürülmüş saxta pulların, sənədlərin kolleksiyası və s.

Bəzi məlumatlar isə məlumat bankları vasitəsilə saxlanılır ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin vəzifələrinin yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar həmin məlumatlardan istifadə olunmasına zərurət yarana bilər. Məsələn, Azərbaycan Respublikası DİN-in müvafiq əmri ilə yaradılan DNT məlumat bankında saxlanılan informasiyalar. DNT məlumat bankında hadisə yerindən və naməlum meyitlərdən götürülmüş bioloji izlər (qan, tük, dırnaq kəsintisi, bədənin xarici örtüklərinin mikroskopik qazıntısı, tüpürcək, tər və orqanizmin digər ifrazatları) və nümunələr qablaşdırılaraq saxlanılır.

Həmin izlərdən və nümunələrdən şübhəli şəxslərdən, xəbərsiz itkin düşənlərin yaxın qohumlarından və digər şəxslərdən götürülmüş bioloji nümunələrin müqayisəli tədqiqatı və başqa genetik tədqiqatları aparılması üçün istifadə olunur. Aparılan DNT tədqiqatlarının istiqamətləri aşağıdakılardır:

- şəxsiyyətin eyniləşdirilməsi;
- itkin düşənlərin və naməlum meyitlərin şəxsiyyətinin müəyyən edilməsi;
- hadisə yerindən götürülmüş müxtəlif bioloji izlərin(qan, tük,dırnaq kəsintisi, bədənin xarici örtüklərinin mikroskopik qazıntısı, tüpürcək, tər və orqanizmin digər ifrazatları) tədqiqatı;
- ayrı-ayrı bədən hissələrinin mənsubiyyətinin və tanınmaz hala düşən meyitlərin şəxsiyyətinin təyin edilməsi.

Məlumat bankında saxlanılan digər məlumatlara misal olaraq narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının idxalına, ixracına, tranzit nəql edilməsinə və istehsalına, habelə narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin qanunsuz dövriyyəsinə iştirak edən, o cümlədən narkomanlıq xəstəliyinə düşər olan şəxslərə dair məlumatları göstərmək olar [3,möv.9].

Nəticə etibarlı ilə qeyd olunanlara əsaslanaraq, belə bir qənaətə gəlmək olar ki, ölkədəki kriminal vəziyyətin kəskinləşməsi, cinayətkar birliklərin fəaliyyətinin intensivləşməsi şəraitində cinayətkarlığa qarşı mübarizənin təmin olunmasının təminatçısı kimi hüquq-mühafizə orqanlarının rolu böyükdür. Ümumi cinayətkarlığa qarşı mübarizə prosesində hüquq-mühafizə orqanlarının fəaliyyətində elmi və texniki vasitələrdən və metodlardan maksimum istifadə xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Müasir informasiya texnologiyalarının inkişaf etdiyi dövrümüzdə, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin effektiv aparılması taktiki texnikanın təkmilləşdirilməsindən çox asılıdır.

İstifadə edilmiş mənbələr:

1. “Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu 28.10.1999. www.e-qanun.az.
2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi 25.08.2000. www.e-qanun.az.
3. “Cinayət-axtarış hüququ” mühazirələr toplusu. F.Muradov,N.Salmanzadə. Polis Akademiyası-2017.

4. F.Muradov, N.Salmanzadə. “Cinayət-axtarış hüququnun əsasları”. 100 suala-100 cavab. Bakı-Mütərcim, 2014.
5. Кузьмин И.А., Путилов В.А., Фильчаков В.В. “Распределенная обработка информации в научных исследованиях” // Л.: Ленинградское отделение «Наука», 1991.
6. Е.В.Бурцева, И.П.Рак, А.В.Селезнев, А.В.Терехов “Роль информационных технологий в профилактике и раскрытии преступлений”. www.cyberleninka.ru, 14.01.2008 г.

Орхан Мамедов

РОЛЬ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В БОРЬБЕ С ПРЕСТУПНОСТЬЮ

Резюме

Данная статья посвящена изучению роли информационных технологий в борьбе с преступностью. Автор информирует о важности роли современных информационных технологий в борьбе с преступностью, использовании современных технологий как преступниками, так и правоохранительными органами.

Orkhan Mammadov

THE ROLE OF INFORMATION TECHNOLOGY IN THE FIGHT AGAINST CRIME

Summary

This article has been dedicated to the study of the role of information technologies in the fight against crime in modern time. The autor informs about the importance of the role of modern information technologies in the fight against crime, as well as the use of modern technologies both by criminals and law enforcement agencies struggling against them.